

ИЗ АРХИВНОТО НАСЛЕДСТВО НА ПРОФ. ИВАН ДУЙЧЕВ: СВ. ЙОАН РИЛСКИ И НЕГОВИЯТ МАНАСТИР (ЧАСТ 2)

д-р Калина Минчева, ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“

Научният архив на проф. Иван Дуйчев се съхранява в ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“. Той е дарен на Софийския университет от самия професор, заедно с неговата лична библиотека и къща. Волята на проф. Дуйчев е била в дарената от него къща да бъде създаден интердисциплинарен център, в който да работят учени от различни сфери на хуманитаристиката. Неговото желание е реализирано и началото на този център е поставено още в годината на кончината на професора с решение на Академическия съвет на СУ от 14. 05. 1986 г. – *Център за славяно-византийски изследвания „Проф. Иван Дуйчев“ (ЦСВП)*.

Днес в ЦСВП, освен библиотеката и архива на проф. Иван Дуйчев, се съхраняват и тези на В. Бешевлиев, Т. Боров, Н. Михов, А. Василев, А. Шаренков, В. Велков, П. Харанис и др. Част от това книжовно и архивно богатство е дарено от наследниците на учените, а друга част е откупена¹. В архива на проф. Иван Дуйчев в архивни кутии и папки се съхраняват материали, свързани с неговата научна работа, кореспонденция с български и чуждестранни учени и общественици, различни документи, пощенски картички и др.

Настоящата разработка в тематично отношение е продължение на статия, посветена на непубликуваната книга на проф. И. Дуйчев – *Заветът на св. Иван Рилски*², като основната ни цел е да представим и други документи от архива на професора, свързани с неговите проучвания за св. Йоан Рилски и Рилския манастир³.

Материалите от архива на проф. Иван Дуйчев, свързани с Рилския светец и основаната от него обител, не са съсредоточени в една или няколко поредни кутии, а са разпръснати из целия архив, което затруднява изчерпателното проучване на тази проблематика. Според предварителния опис такива документи се намират в няколко архивни кутии. Отделно в папки се намират няколко писма до проф. Иван Дуйчев, изпратени от Иван Снегаров, Васил Захариев и Климент Рилец. Писмата са изпратени от Рилската Света обител и са още един детайл на контактите, които професорът продължава да поддържа с рилското монашеско братство. Така условно може да разделим нашето изследване на две части – материали, свързани с научната работа на проф. И. Дуйчев и лична кореспонденция.

Един от най-интересните документи, свързани с научната работа на проф. И. Дуйчев е неговия ръкопис – *Заветът на Св. Иван Рилски*. Той се намира в кутия № 183. В нея се съдържат голям брой ръкописни и машинописни страници с впечатляващ брой коментари, написани на ръка, преводи на житията на св. Йоан Рилски (преводите са направени от проф. Дуйчев), фишове, бележки, снимки и др. Този непубликуван материал беше обработен и издаден в поредицата *Из архивното наследство на проф. Иван Дуйчев* през 2000 г.⁴

В архива на проф. Дуйчев са запазени коректури и на вече публикувани негови книги и статии. По-конкретно, в кутия 354 е запазена коректура на монографията му *Рилският светец и неговата обител*. Въпросната коректура съдържа 440 листа, върху които е залепена страница от самото издание, като на първата страница е залепена корицата. Вероятно това е последната коректура на монографията, тъй като към нито една от страниците няма негови ръкописни бележки⁵. Подобна коректура откриваме и в папка 261, но че тя е на фототипното издание на *Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г.* В този случай са запазени няколко листа с ръкописни бележки, вероятно едни от последните, които проф. Дуйчев нанася преди отпечатването на изданието⁶. В друга кутия – 171, открихме коректура с минимален брой ръкописни бележки на статията *Рилският манастир като книжовно и просветно средище*, публикувана в сборника *Пътеки от утрото*. Върху тази коректура има запазена дата, написана на ръка – *2 май 1982 г.*⁷

Вероятно в архива са запазени коректури и на много други публикации на проф. И. Дуйчев, но до този момент те не са издирени. Работата допълнително се затруднява от неточното отбелязване на съдържанието на отделните кутии. Така например, в кутия № 357, в която е отбелязано,

че има материали, свързани с св. св. Кирил и Методий, открихме подробен историографски преглед за *Безименното житие на св. Йоан Рилски*. Ръкописът е с обем 11 машинописни страници, като самият автор ги е номерирал от 157 до 167 страница. Може да се допусне, че посоченият ръкопис случайно е попаднал в тази кутия, но за нас той е индикация, че и в други кутии може да се открият материали по интересуващата ни тема.

От приведените примери се вижда, че в архива на проф. И. Дуйчев се съхраняват различни материали, свързани с дългогодишните му проучвания и публикациите, посветени на св. Йоан Рилски и неговият манастир. Прави впечатление, че материалите, свързани с споменатия ръкопис на проф. Дуйчев – *Заветът на св. Йоан Рилски*, включват различни по тип документи, написани на ръка или машинопис, които подробно представят огромната работа на учения по подготовката на съответното издание, преди то да бъде предадено за печат. От друга страна, част от материалите, които са свързани с вече публикувани статии или книги, са свързани с последните коректури, преди ръкописите да бъдат изпратени от автора за издаване, или коректури, предоставени на автора от самото издателство. Обяснимо е, че тези, изпратени му от издателствата, съдържат минимален брой бележки, с които да се изчисти текста от технически грешки или да се допълни с последни бележки под линия. Материалите, свързани с процеса на подготовка на дадена публикация (различни ръкописни/машинописни страници с коментарни бележки, фишове, отделни бележки и пр. не са съхранени). Вероятно авторът, след приключване на работата си по дадена тема и най-вече след нейното публикуване, сам ги е унищожавал.

Интересна част от архива на проф. Дуйчев във връзка с разглежданата тема са съхранените писма, които той получава от Рилския манастир.

С писмо от 19 февруари 1946 г. проф. И. Дуйчев е поканен да се включи с материал в юбилейния сборник *по случай 1000 години от успението на св. Йоан Рилски*. Писмото е подписано от председателя на Редакционната колегия на сборника проф. Иван Снегаров и нейния секретар М. (?) Костов. Сборникът е издаден през 1946 г., но в него липсва публикация на проф. Дуйчев. Причините, поради които проф. Дуйчев не се включва в този сборник, са неизвестни, но едва ли могат да се търсят в съобразяване с новата политическа обстановка, тъй като тя не му пречи да продължи да се занимава с теми, свързани с българските светци и манастири, и по-конкретно със св. Йоан Рилски и Рилския манастир (Вж. *Приложение 1*). В тази връзка ще припомним, че през следващата 1947 г. излиза монографията му *Рилският светец и неговата обител*, а

през 1948 г. – *Пътеводител на Рилския манастир*“, както и една малка книжка – *Рилският светец и неговият манастир*⁸.

В архива на проф. Дуйчев са запазени няколко писма и картички от проф. В. Захариев, които ще бъдат обект на бъдеща публикация. Тук ще обърнем внимание само на две картички, които художникът му изпраща от Рилския манастир. Първата картичка е с дата 8. 12. 1952 г., а втората – 8. 08. 1954 г., като на нея има изображение на Рилския манастир. И в двете картички В. Захариев подчертава колко много го е впечатлила и му е харесала книгата на Иван Дуйчев, посветена на Рилския светец. (Вж. *Приложение 2 и 3*).

Интересна е с оглед разглежданата тема и кореспонденцията на проф. И. Дуйчев с архимандрит Климент Рилец. Добре известно е, че Климент Рилец наред с другите си задължения се грижи и за библиотеката на Рилския манастир и дори посещава курс за библиотекари. Освен това, заслуга на архимандрит Климент е създаването на уникалната етнографска сбирка на Рилския манастир, като именно със събрания от него материал се организира Етнографският музей към Рилския манастир след извършената национализация на същия⁹.

В архива се пазят няколко писма от Климент Рилец до проф. И. Дуйчев и едно копие на писмо от професора до архимандрита. Най-ранното писмо е от 13 май 1952 г. От него се разбира, че проф. И. Дуйчев е помолвил о. Климент да направи справка в Рилската библиотека дали в нея се намира книгата на архимандрит Леонид *Беседи на св. Кесарий*.

В отговора на Климент Рилец се вижда неговото отношение не само като библиотекар, но и на учен към поставената му задача. Същото отношение е засвидетелствано и в останалите му писма. Той не само проверя за въпросната книга, която се оказва че липсва в библиотеката, но по своя инициатива проверява и за други произведения на о. Леонид, с което се надява да помогне на проф. И. Дуйчев (Вж. *Приложение 4*).

Следващото писмо е от 4 февруари 1953 г. То е в отговор на молба на проф. Дуйчев да му бъде направена справка в синаксарен текст от ръкописен триод, в който е описано отблъскването на турците от Цариград с помощта на Св. Богородица. Климент Рилец сериозно се заема и с тази задача, като отново се откроява неговия опит като изследовател – подробно обяснява, че текстът е дълъг и е разделен на три части. Също така, дава точни сведения за неговото съдържание, а на отделен лист, който не е запазен, преписва редовете, свързани с битката между българите и турците, която вероятно е интересувала проф. Дуйчев. Отец Климент прави

и сравнение на този текст с публикуван Триод от 1872 г. в Москва, който съдържа подобен текст. Според него, двата текста не се различават, но руският е в съкратен вариант (Вж. *Приложение 5*).

Единственото копие-писмо, запазено от проф. Дуйчев до о. Климент Рилец е с дата 30 ноември 1954 г. Професорът отправя запитване към рилския библиотекар във връзка с две приписки от рилски ръкописи, които според него може да принадлежат на Партений Павлович. Отговорът на това писмо до момента не е намерен (Вж. *Приложение 6*).

Според писмо от 14 май 1958 г. проф. Дуйчев относно е отправил запитване към архимандрит Климент Рилец, относно търговска книга на манастира от османския период. Архимандритът подробно му отговаря, че през турско време манастирът се е издържал от милостиня, давана от поклонниците и събирана от таксидиотите, а продукцията от манастирското стопанство е отивала за изхранване на монашеството и поклонниците, които получават безплатна храна през целия си престой в манастира. И тук отново проличава научното отношение на рилския монах към поставения му въпрос. Вероятно това е и причината проф. И. Дуйчев да търси нееднократно неговата помощ (Вж. *Приложение 7*).

От запазената кореспонденция с архимандрит Климент Рилец става ясно, че проф. И. Дуйчев педантично е държал да направи справка, да намери необходимата му книга или да получи сведение по въпрос, който го интересува в момента, като се обърне за помощ към различни библиотеки и хора. От друга страна, о. Климент се е заемал с поставената му задача и дава подробни отговори на професора, за да осветли по-добре поставените му въпроси, от което проличава неговия изследователски интерес. Тук ще подчертаем, че рилския библиотекар е автор на редица научни публикации, което вероятно му помага при изготвянето на съответните справки.

В заключение: научният архив на проф. Иван Дуйчев дава интересни сведения около процеса на работата му върху даден проблем. Заслужава специално внимание и кореспонденцията на проф. И. Дуйчев. В случая се спряхме само на няколко писма, свързани с темата за Рилския манастир, но в тях ясно се вижда, че професорът е споделял своите научни занимания и е търсел помощ, когато е било необходимо. Едно по-сериозно проучване на неговата кореспонденция, както в личния архив, така и в други архиви и фондове, ще ни даде по-пълна представа за пътя, който проф. Иван Дуйчев следва, за да разреши един исторически проблем, да оформи своята научна теза или хипотеза, включително и да подготви съответния текст за издаване.

Бележки

¹ Почукайте и ще ви се отвори. Летопис на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ (1986–2016). С., 2016, с. 17; <https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/centrove/cent_r_za_slavyano_vizantijski_prouchvaniya_prof_ivan_dujchev>.

² Минчева, К. Из архивното наследство на проф. Иван Дуйчев: материали, свързани със св. Йоан Рилски (част 1). – В: Университетски четения по архивистика. Архивология, професионално образование по архивистика и архивни институции – QUO VADIS?, Т. V, с. 153–161.

³ Проф. Иван Дуйчев се спира на въпроси, свързани с Рилския светец и Рилския манастир в следните публикации: *Les documents hagiographiques sur St Jean de Rila*. – *La Parole Bulgare*, 2, N 364, 28. 5. 1937, р. 3; Из старата българска книжнина. Т. 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. С., 1944 (тук са публикувани: Рилска грамота на цар Иван Шишмана от 1378 г.; Из житието на св. Иван Рилски от патриарх Евтимия; Надпис на протосеваст Хрельо от 1334/5 г.; Надгробен надпис на протосеваст Хрельо от 1342 г.; Приписка от Рилски сборник (XIV в.); Рилският светец и неговата обител. С., 1947 (фототипно 1990); Пътеводител за Светата Рилска обител и Рила планина. Рилски манастир, 1948; Свети Иван Рилски и неговият манастир. С., 1948; За първообразността и достоверността на Рилската грамота. – Известия на Архивния институт. 1957, 1, с. 45–75; *Rez.*: За архитектурата на Рилския манастир. – *Архитектура*, 1960, № 7, с. 23–25; Иван Рилски. В: *Бележити българи*. Т. 1. С., 1967, с. 467–481; Русский Пантелеймоновский монастырь на Афоне как центр русско-болгарских связей в период средневековья. В: *Античния древност и средные века*. Т. 10. Свердловск, 1973, с. 95–98; *La reforme monastique en Bulgarie au Xe siecle*. In: *Etudes de civilisation médiévale. (IXe–XIIe siècles)*. Mélanges E.-R. Labande. Poitiers, 1974, р. 255–264; Нравствената реформа на Св. Иван Рилски. – *Духовна култура*, 1976, № 8, с. 8–15; Наказанието на крадеца. Епизоди от Киевопечерския Патерик и Житието на Иван Рилски. В: *Зборник Владимира Мошина*. Београд, 1977, с. 75–79; Проучвания върху средновековната българска история и култура. (Сборник статии). С., 1981 (тук са включени: За първообразността и достоверността на Рилската грамота; Осеновица – Асеновица); Страници от миналото. Очерци. С., 1983 (тук е включен: Отшелникът Иван Рилски); Пътеки от утрото. Очерци за средновековната българска култура. С., 1985 (тук са включени: Рилският манастир

като книжовно и просветно средище през средновековието); Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 година. С., 1986. Вж. и: *Dujčev, I. Biobibliographie. Verfaßt von A. Kirmagova, A. Paunova, S., 1996.*

⁴ Подробно за този материал вж. *Минчева, К.* Из архивното ...; Заветът на св. Иван Рилски. Из архивното наследство на Иван Дуйчев. С., 2000 г.

⁵ Книгата е публикувана през 1947 г. и фототипно през 1990 г. Вж. *Дуйчев, И.* Рилският светец...

⁶ Книгата излиза през 1986 г. Вж. *Дуйчев, И.* Рилската грамота...

⁷ Сборникът излиза през 1985 г. Вж. *Дуйчев, И.* Пътеки от утрото...

⁸ Вж. Бел. 3.

⁹ *Хаджийски, И.* Архимандрит Климент Рилец. – ИПр., 2001, кн. 3–4, с. 203–207.

Приложения

Приложение I'

Рилска Св. Обителъ
До Господи́нь № 3 Проф. Иван Дуйчев
19. II. 1946 год. Ул. М. Скала 67

Рилски манастиръ София – Павлово

Тази година се навършват хиляда години от смъртта на Св. Иван Рилски. По решение на Св. Синод, Св. Рилска Обител ще издаде между другото Юбилеен сборник, в който ще бъдат поместени изследвания за живота и дейността на Св. Ив. Рилски и за историята на Св. Рилска Обител, както и за значението ѝ в културното развитие на българския народ.

Назначена е редакционна комисия, която да се грижи за навременното издаване на сборника, който трябва да излезе от печат най-късно до 31. VIII. 1946 г., когато ще се чествува хилядогодишнината от смъртта на Св. Иван Рилски.

Знаейки Вашата научна дейност и Вашата почит към небесния покровител на българския народ – Св. Ив. Рилски, редакционната колегия има честа да Ви покани да участвувате със свои студии в Юбилейния сборник, като Ви моля да представите материалите най-късно до 31 март т. г. *Материалите да се изпратят на адрес – проф. Ив. Снегаров – ул. П. Волов 15 – София.*

Определен е хонорар от 3000 лева на кола, а за архитектурни скици и снимки до 12 000 лева.

Председател на редакционната колегия: *И Снегаров*

Секретар: *М (?) Костов*²

Приложение 2³

Рилска Св. Обител
8.XII. 1952, Св. Климент

Здравей Иво,

Случая ме доведе тук, където празнуват деня на твоя патрон. Тука всред непрогледна мъгла, пустош, забвение и безмълвие дължа незабравимо изживяване на твоята вдъхновена прекрасна творба Рилският светец. Първото ми пожелание е: за всегда да се радваш на крепко здраве и всякакво благополучие и да ни ощастливиш с нови подобни творби.

Винаги твой бай Васил.

Приложение 3⁴

София. Павлово 18
Ул. Знаменосец 5
За Професор Иван Дуйчев
Р. М. 8. VIII. 1954.

Сърдечни поздрави от Рилската Св. Обител, в която не се виждаше никъде най-хубавата и ценна книга, написана за манастира и за неговия патрон. Следвайки стъпките на моя бележит съгражданин ...⁵ тук си спомнян с най-добри чувства за теб.

Бай Васил

Приложение 4⁶

Архимандрит Климент Рилец
Библиотекар
Рилски манастир 13
Маи 1952 год.

Многоуважаеми Господин Професоре,
Получих любезното Ви писмо след като се завърнах от София, та прощавайте, че някой ден се забави отговора.

Направих справка относно интересуващата Ви книга: Беседи св. Кесария, но се оказа, че такава няма в нашата библиотека. От трудовете на Архиан. Леонида имаме само 3 отпечатъка от Изданието Общества Любителей древней письменности, които се отнасят към годините 1867–70.

Като Ви пожелавам всичко хубаво оставам с поздрав уважающия Ви: Архмр. Климент!

Приложение 5⁷

Архимандрит Климент Рилец
Библиотекар
Рилски манастир
4 февруари 1953 год.

Многоуважаеми господин Дуйчев,
Снощи получих препоръчаното Ви писмо, на което и бързам с настоящия отговор.

Прегледах внимателно въпросния ръкописен триод. Словото, за което споменава Спространов, в същност е синаксари на събота от 5-та седмица на вел. пост, когато се чете целия акатист на Пресв. Богородица. Както винаги чрез синаксари се дават полонения за празнуваното събитие, така и тук се обяснява по какъв повод е било учредено от Църквата да се чете на този ден акатиста. Понеже този синаксар е доста голям (обхваща 15 ръкописни страници от голям формат гъсто изписани), то за улеснение на слушателя той е разделен на 3 части. В него се споменава за 3 исторически събития – нападения върху Цариград през различни епохи, които нападения са били сполучливо отблъснати, благодарение на чудотворната помощ на Пресв. Богородица.

На л. 347 започва поместуването на третото отблъскване на противниците от Цариград. Тези противници тогава са били турци. Това е станало при император Лъв Исаврянин. След като победили Персия, Египет и Либия те са се насочили върху Цариград. В Словото се казва, че турските войски са били предвождани от двама военачалници. Единият от тях се насочил срещу българите и е бил разбит от тях. Другият

се насочил с по-голяма войска срещу Цариград. Описанието на поражението на турците от българите е само в няколко реда, което тук прилагам преписано на отделно листче⁸, а поражението на турските войски, които се насочили срещу Цариград е по-обширно (обхваща 5 страници).

Предполагам, че целия синаксар, който почестува за историческите събития от византийската история няма да Ви интересува, но ако е необходимо за преписване аз мога да Ви предложа моите услуги. Мога да препиша с църковно-славянски букви с най-големи подробности и точно. Предполагам, че Вие бихте могли в такъв случай да ми издействувате някакъв хонорар за труда. Ако-ли това е невъзможно и за вас би имало интерес да получите командировка за целта от БАН, то нямам нищо против това и готов съм да Ви бъда на разположение, когато дойдете насам.

А сега като Ви пожелавам всичко хубаво оставам с поздрав уважающия Ви: Архмр. Климент.

P. S. Направих справка и сравнение на ръкописния гореспоменат триод с такъв издаден в Москва 1872 г. Има такъв синаксаръ и в печатния триод, само че е доста съкратен и не е разделен на три части.

Приложение 6⁹

30. XI. 1954 г.

До почитаемя Архимандрит Климент Рилец
Рилски манастир

Многоуважаеми и любезен отец архимандрит,

Както вече няколко пъти, така и сега аз си позволявам да Ви обезпокоя с една научна справка относно Вашите рилски ръкописи. Работата се състои в следното. Преди няколко години преглеждах приписката, която е отбелязана в описа на Е. Спространов (с. 44–45), с начало: ИСТИННА... и без край, защото листът е прерязан. Ръкописът, както пише Спространов, е от XVI в., а приписката не може да се датира точно. Според описвача, по почерк приписката приличала на приписката към ръкопис № 33 (с. 37). Интересува ме да зная, дали е вярно моето впечатление, че всъщност приписката по почерк наподобява известната приписка на Партений Павлович, обнародвана у Спространов на с. 93. Когато сега трябва да напиша това в една моя статия, обзеха ме някакви съмнения.

Тъй като нямам възможност да пристигна в този миг в манастира, моля Ви да сверите и Вие двете приписки по правопис и почерк, та да ми съобщите Вашето лично впечатление. С това ще ми направите една извънредно голяма услуга.

Когато акад. Кристанов посети, преди около месец, обителта, аз бях помолил да се направят снимки от известния ръкописен Шестоднев на св. Василий, изложен в Вашата библиотека. Може ли отец Теодосий да направи няколко снимки от ръкописи. Това би спестило едно идване до манастира. Като Ви благодаря предварително за голямата услуга, моля Ви да приемете израза на моята най-голяма почит към Вас¹⁰.

Приложение 7¹¹

Архимандрит Климент Рилец
Библиотекар
Рилски манастир
До
Проф. Иван Дуйчев
Ул. Знаменосец № 5
София – 18, Павлово
14 май 1958 год.

Многоуважаеми Господин професоре,

По повод запитването Ви относно търговски книги и документи дължа да кажа, че манастира през турското робство с търговия не се занимавал. Издръжката на манастиря идела главно от милостинята, било събирана от таксидиоти, било донасяна от поклонниците. Всички произведения от земеделското и скотовъдното стопанство са били изконсумирани отчасти от живущите в манастиря (монаси и служещи), но по-голямата част от тях отивала за посрещането на поклонниците, които получавали безплатна храна от манастиря през цялото време на престояването им в манастиря.

Експлоатацията на манастирските гори започва едвам в началото на ХХ в.

Като пожелавам на Вас и на Г-жа Л. Лихачова всичко хубаво от Господа Бога, оставам с поздрав.

Уважаещия Ви: Архмр. Климент.

Бележки

¹ Писмото е на бланка на Рилския манастир, в която има текст на машинопис и ръкописен текст. За по-голяма яснота даваме ръкописния текст в курсив.

² Не сме сигурни в разчитането на първата буква на името на секретаря, възможно е да се разчете и като *Л* и *С*. Писмото има и печат на Рилския манастир.

³ Текстът на картичката е написан на ръка.

⁴ Текстът е написан на ръка.

⁵ Тук текстът не може да бъде разчетен.

⁶ Текстът е написан на пишеща машина. Подписът на архимандрит Климент е даден в курсив.

⁷ Текстът е написан на пишеща машина. Подписът на архимандрит Климент е даден в курсив.

⁸ Това „листче“ до момента не е намерено в архива на проф. И. Дуйчев.

⁹ Писмото е написано на пишеща машина с изключение на датата, която е отбелязана на ръка в горния ляв ъгъл. Даваме я в курсив.

¹⁰ Писмото не е подписано, но това може да се обясни с факта, че то е копие.

¹¹ Писмото е написано на пишеща машина, като в горния десен ъгъл има печат на о. Климент. Печатът и подписа са дадени в курсив. Писмото е отпечатано върху бланка на манастира, като в горния ляв ъгъл има снимка на обителта.